

Поліщук Валерій Миколайович

Національний університет «Львівська політехніка»

ПСИХОЛОГІЯ АВТОРИТАРИЗМУ І ЯКІСТЬ ОСВІТИ

Аналізується психологія авторитаризму як загрозливий соціальний виклик для розвивальних перспектив вітчизняної вищої школи. З'ясовуються детермінанти стабілізації авторитарного управлінського типу. Наголошується, що «авторитарний тип» апріорі спричиняє невизначені перспективи реформування системи освіти України. Встановлено типові тенденції у взаєминах з іншими суб'єктами вищої школи (викладачами і студентами). Розроблено його особистісно-професійні характеристики та їхні первинні вербальні індикатори.

Ключові слова: «авторитарний тип», особистісно-професійні характеристики, вербальні індикатори, психологія авторитаризму.

Проблема, її зв'язок з науковими та практичними завданнями. У психолого-педагогічній науці давно стабілізувалася професійна «тріада» (демократичний, ліберальний, авторитарний), практична зручність якої полягає зокрема у доступності її диференційних характеристик та традиційній повсякденній схильності оцінювати будь-яку діяльність особистості полярними та нейтральними оцінками («добре», «погано» або «байдуже»), внаслідок чого в неї формується тематичний стереотип про свою належність до одного з таких стилів, який начебто потрібно постійно підтверджувати.

У СРСР ця «тріада» претендувала на смислову завершеність через своє гармонічне зіставлення з тоталітарною формацією, яка, створюючи громадянам екстремальні життєві ситуації, пропагувала в педагогів («педагогіка фокусу») культ сильних (авторитарних) особистостей, спроможних їх успішно долати у будь-якій ситуації. Однак тоталітарний світогляд, який активується економічними негараздами, завжди був фатальним вироком для самої можливості розвитку демократичного суспільства.

Виокремлення невирішених проблем.

1. Суб'єкти авторитарного стилю апріорі незацікавлені в ініціативності свого оточення, розглядаючи це як посягання на свій авторитет («лжеавторитет»). Їхнє домінування – це неминуча

приреченість індивідуальної творчості і вільнодумства вченого чи студента (ці показники завжди були типовими історичними характеристиками вищої школи).

2. У домаганнях на статус розкутого та динамічного суспільства авторитаризм в освіті досі почувається комфортно, оскільки його суб'єкти: 1) розглядаються здебільшого як «якесь» абстрактне суспільне явище, 2) презентують себе, як правило, активаторами демократії, 3) є зручними виконавцями будь-яких доручень осіб з ширшими інституційними повноваженнями тощо.

Ціль статті: визначити в «авторитарного типу» показові управлінські тенденції, особистісно-професійні характеристики та їх вербальні індикатори.

Виклад основного матеріалу, обґрунтування результатів дослідження. Радянська епоха залишила нам авторитарний словниковий запас («боротьба», «фронти», «тили», «правофланговий», «залізні фланги», «могутня оборона», «активізація сил», «навалитися всім світом», «світле майбутнє», «невичерпні резерви» тощо), який спонукає громадян до надмірного вольового зусилля, після якого, однак, обов'язково наступає втома, а потім – зниження працездатності, щоб вкотре помилятися та знову «героїчно боротися». Насправді ж відбувається навіювання страху в атмосфері сумнозвісного «узгодження» тематичної ініціативності колег та обов'язкового нав'язування їм своїх світоглядних позицій.

Інакше фігурує конфліктний вислів на кшталт «Ми з вами не спрацюємося», який може набути наступних варіантів: «Треба узгодити...», «Потрібно порадитися...», «Що ви хочете?», «Ви знаєте, з ким розмовляєте?», «Треба підняти питання...», «Не треба Вам цього знати, бо я й так багато сказав», «Не будете виконувати, то система виштовхне» тощо.

Ці авторитарні «слогани» стали пізнавальними вербальними маркерами для позначення масштабного тоталітарного управління, яке розквітнувши у роки Великого Терору 1930-тих рр. і стабілізувавшись після закінчення Другої світової війни, продовжує залишатися невичерпним джерелом для авторитарних (тоталітарних) взаємин не лише у вищій школі.

Так, продовжує квітнути заорганізованість навчального процесу, наприклад, так зване «навчально-методичне забезпечення» перетворює вченого не в прогресуючого дослідника, а низькопробного чиновника, а студентів, у кращому випадку, в споживачів інформації, а не творців нових ідей. К. Станіславський з цього приводу зауважив: «Я втомився від акторів, яким потрібно щось постійно показувати, які приходять на репетицію з виглядом «що скажете, те й виконаємо, стаючи «во фронт» перед режисером» [1, с. 36].

Це також неприхований меркантилізм, де типовим прикладом є показники абсолютної та якісної навчальної успішності, які начебто забезпечують необхідний рівень акредитаційних вимог до стану підготовки фахівців. Схоже на виробничий соціалістичний план типу «сьогодні – рекорд, а завтра – норма», який уже попередньо визначає свої досягнення будь-якими засобами поза контекстом реального інтелектуального потенціалу студентської аудиторії.

Природною тоді є тривога і настороженість з приводу «близнюкової» успішності з різних навчальних дисциплін (зрештою, наскільки потрібні такі дисципліни, якщо вони засвоюються студентами без особливих зусиль – і це в умовах масового навчання?).

Тут принаймні є дві відповіді: або це свідчення низькоякісного навчання, або відсутність належної вимогливості викладача. Однак в умовах авторитарного (тоталітарного) управління існує ще третій варіант: це потенційна фальсифікація чи фабрикування навчальних результатів через навіювання страху науково-педагогічним працівникам. Тоді між «авторитарним типом» та колегами, орієнтованих на реальне оцінювання навчальних досягнень, неминуче виникає спочатку професійна, а потім особистісна конфронтація, що негативно впливає на продуктивність праці, стан фізичного та психічного здоров'я.

Свого часу М. Ю. Лермонтов зауважив: пустим є той, хто заповнений пустотою? Наслідки цієї «пустоти» полягають зокрема в тому, що науково-педагогічні працівники, тривалий час перебуваючи під «керівним» впливом, частково чи повністю втрачають хист до індивідуальної відповідальності та ініціативності. Водночас в авторитарного типу формується найближче оточення на засадах особистої відданості, як правило, переконаного у своїй безкарності з ілюзією особистого та професійного самоствердження, а також зверхності у взаєминах з тими, хто від нього дистанціюється.

Схожі тенденції у взаєминах «авторитарний тип» може ініціювати у студентів, які в «золотому юнацькому віці» отримують демонстраційні уроки примітивізму мислення та поведінки, обману, пристосовництва, інституційного тиску, маніпуляцій та інтриг. Як в активних спостерігачів (або учасників) цих подій, у них часто стабілізуються повсякденні уявлення про соціальну роль викладача і вченого як бюрократа, «препода» на мові сленгу (будь-кого, але тільки не вченого!) та потенційно формується психологія пристосування, агресора (будь-кого, але тільки не громадянина з активною життєвою позицією!). Ці світоглядні тенденції посилюються авторитаризмом різновікових поколінь, яке не сприймає особистісно-зорієнтованих настанов, за звичкою чекаючи вказівок, команд, оскільки «ініціатива карається».

Для ідентифікації «авторитарного типу» ми виокремили 10 особистісно-професійних характеристик зі своїми первинними вербальними індикаторами, наприклад:

1. Керівництво колегами через призму своїх комплексів неповноцінності («Боязнь професійної конкуренції», «Сприймання критики як особистої образи» тощо) в ситуаціях незадоволеності наявного соціального статусу та прагнень нових посадових домагань. Схильний придумувати різні доручення. Власні прийоми роботи вважає найбільш ефективними, а тому нав'язує їх. Захоплено бере участь у різних контрольних комісіях та повчає колег. Типові висловлювання:

1) «Так багато роботи, що не знаю, чи впораюся» (однак, нікого на допомогу, як правило, не запрошує, оскільки хоче бути «найбільш знаючим»);

2) «Якщо так працювати, то краще все залишити» (однак *ніколи (!)* так не вчинить, оскільки це чи не єдина спроба самоствердження).

Презентація своєї «абсолютної професійної компетентності», або «знавця усіх навчальних дисциплін» з «усіх можливих і неможливих наукових галузей». Свої настанови презентуються як «єдино правильні» і так «смакуються», що в присутніх складається враження про його прагнення отримати від такого процесу спілкування неприховане задоволення (водночас вони не можуть збагнути, в чому ж полягає сутність сказаного). Епіцентр або основний ініціатор конфліктних ситуацій. Постійно відбувається несприятливе порівняння власних успіхів з успіхами колишніх підлеглих, які досягли значнішого кар'єрного росту і демонструють потужний професійний потенціал. Болісними є ностальгічні спогади про власне успішне кар'єрне минуле, втрата якого розцінюється несправедливим явищем через «підступні» дії оточення, причому особиста провина категорично заперечується (вербальні індикатори: «Колись був деканом....», «Я міг би займати зараз обіймати «його» посаду», «Він колись був «моїм» підлеглим, а тому я про нього все знаю» тощо).

2. Безапеляційність суджень (часто – це пограничні висловлювання, які балансують на рівні особистої образи). Вербальні індикатори: «Я за все відповідаю», «Я тут поставлений (головний)», «Ваша думка мене не цікавить (мало цікавить)», «Більше слухайте та працюйте» тощо.

3. Тривалі в часі виробничі наради з домінуванням індивідуального безцеремонного повчального монологу. Схоже на «театр бездарного актора» (постійні текстові повтори). Присутні, як правило, є байдужими статистами: мають прослухати інструкції,

розпорядження з перспективою негайного виконання, оскільки альтернативні пропозиції безцеремонно заперечуються.

Вербальні індикатори: «Не кажіть нісенітниць (дурниць)», «Нарешті Ви це зрозуміли», «Правильно, я тільки що казав те ж саме», «Скільки може це обговорювати», «Сідайте там, де я сказав», «Записувати потрібно, якщо погана пам'ять», «Якщо важко, то треба йти на пенсію» тощо.

4. Неприховане службове свавілля: суб'єктивізм, мстивість у плануванні викладачам функціональних доручень, де відверто ігноруються професійні інтереси. Вербальні індикатори: «Я за все відповідаю», «Там так не написано», «Немає там такого», «Я маю право» у поєднанні зі зловітніми репліками «Треба виконувати, а не обговорювати» або «Він усе «провалив».

5. Виклична узурпація службового становища, що є піковою вершиною службового свавілля, оскільки здійснюється проти «незгодних» з використанням уже неодноразово апробованих низькопробних, примітивних і ганебних дескредитаційних способів («схем»), наприклад:

1) маніпулювання переживаннями студентської аудиторії (власноручна підготовка анонімних «скарг» начебто від імені студентів, лжеапеляції про упереджене ставлення тощо);

2) збурення колег через свій інституційний вплив підписатися у «скарзі» проти «колеги-опонента» тощо (тут згадується фрагмент з фільму «Іван Васильович змінює професію», де собаки розповідають про «скаргу...колективну»).

У вербальних індикаторах превалує втаємничене слово «Вони»: «Вони вами незадоволені», «Ви їм недоступно пояснюєте», «Вони знову приходили», «Вони вимагають...», «Ви порушуєте етику», «Ви з ними не вітаєтесь» тощо.

Висновки.

1. «Авторитарний тип» зміцнює потужний суспільний скепсис щодо реформування системи освіти, зокрема вищої школи.

2. Об'єктивну дійсність потрібно сприймати і осмислювати такою, якою вона у пізнавальному руслі смислової несумісності тоталітарних взаємин та демократичних суспільних прагнень.

Література

1. Крыжицкий Г. О системе Станиславского / Г. Крыжицкий. – М. : Госкультпросветиздат, 1954. – 96 с.

2. Поліщук В. М. Психологія повсякдення: реальність і міфи / В. М. Поліщук. – Суми : Університетська книга, 2012. – 148 с.

Валерій Полищук. Психология авторитаризма и качество образования.

Анализируется психология авторитаризма как угрожающий социальный вызов для развивающихся перспектив отечественной высшей школы. Определяются детерминанты стабилизации авторитарного управленческого типа. Подчеркивается, что «авторитарный тип» априори порождает неопределенные перспективы реформирования системы образования Украины. Установлены типичные тенденции во взаимоотношениях с другими субъектами высшей школы (преподавателями и студентами). Разработаны его личностно-профессиональные характеристики с первичными вербальными индикаторами.

Ключевые слова: «авторитарный тип», личностно-профессиональные характеристики, вербальные индикаторы, психология авторитаризма.

Valeriy Polischuck. Psychology of Authoritarianism and Education Quality.

The authoritarianism psychology as the threatening social challenge for the higher educational establishments development is analyzed. Determinants of the personality-professional stabilizing the authoritarian managing type are defined. It is stressed that the «authoritarian type» surely originates uncertain perspectives of reforming the Ukrainian education system. Typical trends of interrelations between the authoritarian type with the other higher education subjects (teachers and students) are determined. Its personal and professional characteristics and initial verbal indicators were developed.

Keywords: «authoritarian type», professional characteristics, verbal indicators, authoritarianism psychology.

Стаття надійшла до редакційної колегії 29.09.2017

Інформація про автора:

Полищук Валерій Миколайович – доктор психологічних наук, професор, Національний університет «Львівська політехніка».